

УДК 811.112.2'373.612.2

ОБРАЗНЕ ПОЛЕ НІМЕЦЬКОМОВНИХ БІБЛІЙНИХ ПАРАБОЛІЗМІВ

Заповловський М. В.

У статті йдеться про особливий тип лексичного поля – образне поле, яке складається із сукупності метафоричних слів для вираження певних понять. Біблійні параболи та їхні текстові модифікації, які ми потрактуємо параболізмами, формують у німецькомовному біблійному тексті образне поле із ключовою метафорою “Königreich der Himmel”. Було використано описовий метод дослідження при системному описі його класифікації та визначенні характеристик таксонів класифікаційної системи образного поля.

Ключові слова: поле, образ, парабола, біблійний, параболізм, текст, слово.

Статья посвящена особенному типу лексического поля – образному полю, которое состоит из множества метафорических слов для отображения определенных понятий. Библийские парабола, а также их текстовые модификации, которые мы обозначаем “параболізмами”, формируют в немецком языке образное поле с ключевой метафорой “Königreich der Himmel”. Было использовано описательный метод исследования при системном описании его классификации и определении характеристик таксонов классификационной системы образного поля.

Ключевые слова: поле, образ, парабола, библийский, параболізм, текст, слово.

The article provides a special type of a lexical field – an image field, which consists of metaphorical words for certain concepts. Biblical parables, as well as their text modifications, which we designate as “parabolizms” (“parabolic expressions”), form the image field with a key metaphor “Königreich der Himmel” in the German biblical text. The descriptive method of research in systemic description of its classification and taxa characteristics in the classification system of the image field has been used.

Key words: field, image, parable, biblical, parabolic expression, text, word.

Метою цієї статті є аналіз образного способу відображення дійсності у семасіологічному аспекті на матеріалі параболізмів як сукупності біблійних парабол та їхніх текстових модифікацій [1, с. 117-120]. Це пов'язується з дослідженням у якості одиниць аналізу лексичних парадигм різного обсягу та типу – образного поля, яке у німецькомовному біблійному тексті реалізує загальну асоціативно-образну основу різних найменувань.

У широкому значенні, “образ” – це узагальнене відображення об'єктивної дійсності, тобто поняття. Під “образом” у вузькому значенні слова розуміють конкретне уявлення, яке може бути відображенням реально існуючих чи уявних об'єктів на основі попереднього досвіду [3, с. 88]. У теорії метафори під поняттям “образ” (гр. “eikon” – “образ”) розуміють “синхронність значущого та незначущого у метафоричній предикації”, тобто в образному мовленні те, що мається на увазі передається через здатність до уяви учасників комунікації, а не понятійно-абстрактною мовою. У цьому смислі мовні образи є певною формою непрямого способу мовлення [10, с. 23].

Існує чимало німецькомовних досліджень процесу метафоризації у рамках біблійної традиції, що свідчить про наявність різних образних полів [7; 12; 8; 16]. При цьому образне поле є синхронною парадигмою, яка належить до мовної системи і описує загальний метафоричний склад мовної чи культурної спільноти. Актуальність нашого дослідження полягає в універсальному характері параболізмів, завдяки чому виокремлене в їхньому лексичному складі образне поле належить до біблійної мовної картини світу юдео-християнської культури, не обмежуючись лише німецькомовним простором.

За Г. Вайнріхом, який уперше обґрунтував теорію “образного поля” або метафоричного поля, окрема метафора (здебільшого) не існує ізольовано, так як і окреме слово не існує ізольовано [15, с. 317-327]. Теорія “образного поля” пов’язується з теорією лексичного (семантичного) поля Й. Тріра [14, с. 145-178]: це лексичне поле, яке базується на відношеннях лексемних метафор з іншим лексичним полем і стосується одного поняття. Г. Вайнріх також розуміє під образним полем “поєднання двох семантичних полів” [15, с. 326]. Метафора локалізується у 3 семантичних площинах: лексичній площині (“лексемна метафора”), площині лексичного поля (“образне поле”) та площині семантичних сфер (“вихідної” та “цільової”). Окрему лексему образного поля ще називають метафоричною лексемою, а саме поле називається за його ключовою метафорою [15, с. 284]. Оскільки деякі окремі метафори можуть належати до різних образних полів, можливе пересічення різних образних полів, які, зазвичай, не обмежуються окремою мовою, натомість належать до мовної картини світу певної культурної сфери [15, с. 287].

Як окремі слова в мові не існують ізольовано, а належать до парадигми лексичного поля, так і окремі метафори, на думку Г. Вайнріха [15, с. 283], перебувають у т. зв. “образному полі” (“Bildfeld”), яку дослідник розробив по аналогії з теорією лексичного поля Й. Тріра [14, с. 1-38], яка полягає у тому, що жодне слово не існує у свідомості мовця чи слухача ізольовано, натомість завжди знаходиться у поєднанні з рядом споріднених за змістом словами, що групуються у лексичні поля. Свою змістову та поняттєву визначеність окреме слово отримує з сукупності, так що кожна зміна у полі завжди стосується окремого його члена [15, с. 283]. Якщо слово синтагматично реалізується у лексичному полі, то воно у своєму значенні залишається залежним від значення, отриманого на основі своєї позиції у парадигмі. Це значення воно вносить з собою в синтагму. На відміну від лексичних полів, для образних полів визначальною є взаємна проєкція між змістом та формою образу (“bildspendendes Feld”, “tenor” – “зміст”; “bildempfangendes Feld”, “vehicle” – “форма”) [15; 11, с. 31-52], оскільки у діючій метафорі відбувається поєднання цих двох мовних смислових зон. Ці два елементи, які взаємодіють у реалізованій метафорі, вносять у свідомість мовця чи слухача своє польове оточення, так, що через актуалізовану метафору виникає образне поле. Воно представляє об’єктивну, своєрідну, віртуальну сукупність метафор певної мовної та культурної спільноти, з котрої мовець актуалізує окремі метафори, які у свою чергу залишаються парадигматично закріпленими у своєму полі [9, с. 141] і діють на нього. Хоча ці образні поля не прив’язані до окремої мови, усе ж вони належать до мовної картини світу певної культури та не існують абстрактно. Це означає, що не можна по справжньому зрозуміти метафору, не будучи знайомим із культурою, до якої належить образне поле цієї метафори [7, с. 10]. “Успішність” метафори у межах певної мовної спільноти полягає у її зв’язку з традицією метафори. Так як окреме слово, чи лексема зафіксована у лексичному полі, кожна окрема метафора пов’язана із її образним полем. Образне поле відрізняється від лексичного лише тим, що включає абстрактну лексику, тоді як останнє – слова з переносним значенням. В образному полі, як і в окремій метафорі, мають бути завжди поєднані два компоненти. Звідси випливає, що образні поля є сполуками метафоричних компонентів смислу.

Образні поля, на відміну від лексичних і подібно до асоціативних полів Ш. Баллі [5, с. 193-206], виявляються на основі тематичних взаємозв’язків і є відкритими, тобто кількість їхніх елементів може бути різною залежно від тексту. Але поняття асоціативного поля лише частково включає образне поле Г. Вайнріха, оскільки представляє собою потенційно незліченну кількість слів, які асоціуються з певним словом.

У структурі образного поля простежуються парадигматичні зв’язки їхніх елементів. Окремий елемент в образному полі детермінується парадигматичними зв’язками з іншими образними елементами. Це відбувається через часткові образи (“Teilbilder”) – лексемні метафори, які формують окремі фрагменти образного поля – образні варіанти (“Bildvarianten”), об’єднуючись у систему образного поля [6, с. 767-768].

Лексичні елементи образного поля “Königreich Gottes” (у нашому дослідженні під назвою “часткові образи”) ми розподілили на три тематичні групи залежно від типу номінації: а) людина; б) риси та якості; в) абстрактні та релігійні поняття. За допомогою лексики біблійних параболизмів зі Старого (далі по тексту – а) та Нового Завіту (далі по тексту – н) у німецькій мові реалізуються різні релігійні та абстрактні поняття через різні слова, які об’єднуються однією і тією ж типовою ситуацією чи однією темою. Ідентифікатором цих лексичних груп є слово чи словосполучення, яке лежить за їхніми межами (у нашому дослідженні під назвою “образний варіант”) [2, с. 101]. Деталізування тематичної групи веде до лексико-семантичної класифікації, оскільки багато “тематичних груп виявляються також і лексико-семантичними групами” [4]. Ці тематичні групи характеризує різноманітність відношень між її членами або взагалі відсутність яких-небудь відношень.

А) Людина (люди, світ) (80 одиниць або 21,11 %)

1) *Божі служителі* (13 одиниць або 3,43 %): die Herde, Pflüger (a), die Weinrebe (a, n), das Salz, der Weizen, Schnitter, Sklaven (Knechten), Winzer, Arbeiter, Jungfrauen, der Sohn, der Tempel, die Rebe (der Zweig) (n);

2) *наречена* (7 одиниць або 1,85 %): der Garten, die Granatfrucht, die Lilie, die Quelle, die Taube, der Turm, der Weizen (a);

3) *наречений* (8 одиниць або 2,11 %): der Apfelbaum, die Blume, das Haupt, der Hirsch, der Hirt, die Lilie, die Myrte, der Saphir (a);

4) *Ізраїль* (16 одиниць або 4,22 %): die Frau, die Mutter, Söhne, Töchter, die Schwester, die Braut, das Mädchen (Dirne), der Dornstrauch, das Haus, Bäume, der Kochtopf, der Krug (a), der Weinberg (der Weingarten) (a, n), der Feigenbaum, Kinder (n);

5) *цар, князь* (3 одиниці або 0,79 %): der Adler, die Zeder, der Löwe (a);

6) *людина* (29 одиниць або 7,65 %): der Dornstrauch, die Zeder, das Tier (das Getier) (a), der Baum, die Blume, der Vogel, der Fisch, das Gefäß, das Herz, die Pflanze, der Sohn, das Schaf, das Lamm, die Edlerebe, die Traube, das Unkraut, das Fleisch (a, n), der Fremde, das Kind, die Erde, der Boden, der Kaufmann, der Verwalter, der Geldverleiher, der Schuldner, der Geladene, der König, der Lohnarbeiter (der Mietling), die Drachme (n);

7) *світ* (4 одиниці або 1,06 %): der Wald (a), das Feld (Acker) (a, n), das Meer, der Weg (n);

Б) Риси та якості (95 одиниці або 25,06 %)

1) *бідність* (3 одиниці або 0,79 %): die Nacktheit (a), der Fremde, der Bettler (n);

2) *витривалість* (2 одиниці або 0,53 %): der Adler (a), der Flicken (n);

3) *милосердя* (2 одиниці або 0,53 %): das Öl (n), das Schilfrohr (a);

4) *готовність* (4 одиниці або 1,06 %): der Gürtel (a, n), der Schuh (a), die Lampe, der Fuss (n);

5) *добро* (8 одиниць або 2,11 %): der Baum, die Frucht, das Licht, der Ölbaum, die Palme, der Ring, die Zeder (a), das Schaf (n);

6) *гордість, високомірність* (4 одиниці або 1,06 %): die Zeder, der Adler (a), der Pharisäer, der Reiche (n);

7) *віра* (9 одиниць або 2,37 %): der Adler (a), das Licht, das Haus, das Gefäß, der Rebzweig, der Stein, der Tempel, die Quelle, die Wurzel (n);

8) *милість* (9 одиниць або 2,37 %): das Angesicht, das Horn, die Lilie, der Fluss, der Regen (a), das Öl, der Feigenbaum, der Tag (n), das Wasser (a, n);

9) *непорочність (незайманість)* (4 одиниці або 1,06 %): der Garten, der Kranz, die Lilie, die Myrte (a);

10) *хитрість* (2 одиниці або 0,53 %): der Schafpelz, die Schlange (n);

11) *тілесність* (3 одиниці або 0,79 %): die Blume, das Gefäß, das Fleisch (a);

12) *радість* (3 одиниці або 0,79 %): die Hochzeit, der Schmuck (a), der Wein (a, n);

13) *плодючість / хороший результат* (5 одиниць або 1,32 %): die Ähren, der Garten, die Weide, die Frucht (n), die Feige (a, n);

14) *любов* (4 одиниці або 1,06 %): der Flügel (a), die Sonne (n), das Feuer, das Herz (a, n);

- 15) *слабкість* (3 одиниці або 0,79 %): das Schaf (a, n), der Sand, die Witwe (n);
- 16) *сила, міцність* (4 одиниці або 1,06 %): der Adler, der Löwe, der Stier (a), der Fels (n);
- 17) *грішна людина / зла людина* (7 одиниць або 1,85 %): das Gras (a), das Schwein, der Ziegenbock, der Reiche, der Dieb, der Räuber, der Fremde (n);
- 18) *закоренілість* (2 одиниці або 0,53 %): der Stein (a), die Wurzel (n);
- 19) *пильність* (2 одиниці або 0,53 %): das Auge, die Lampe (n);
- 20) *мудрість* (3 одиниці або 0,79 %): der Lebensbaum, das Licht, die Palme (a);
- 21) *печаль, смуток* (2 одиниці або 0,53 %): die Brust (a), die Frau (das Weib) (n);
- 22) *відповідальність* (4 одиниці або 1,06 %): die Schulter (a), der Denar, der Talent, die Mine (n);
- 23) *скороминучість, непостійність* (6 одиниць або 1,58 %): der Schatten, der Wind (a), die Blume, das Fleisch, das Gras, die Motte (a, n);
- В) Релігійні та абстрактні поняття (204 одиниці або 53,83 %)**
- 1) *винагорода* (2 одиниці або 0,53 %): der Lohn, die Wohnung (n);
- 2) *ушанування, поклоніння* (2 одиниці або 0,53 %): Knien (a, n), der Weihrauch (a);
- 3) *обрання* (5 одиниць або 1,32 %): das Brot, der Ring, der Stab, der Weinberg, das Kleid (a, n);
- 4) *прийом у нову спільноту* (2 одиниці або 0,53 %): das Kleid, das Vorratshaus (n);
- 5) *зло* (5 одиниць або 1,32 %): das Netz (a), Dornen (n), die Finsternis (n), der Sauerteig (n), Vögel (n);
- 6) *спокута провини* (3 одиниці або 0,79 %): die Asche, das Kleid, Knien (n);
- 7) *тривалість* (3 одиниці або 0,79 %): das Salz (a, n), der Fels, Kosten (n);
- 8) *винищення зла* (час кінця, Божий суд) / *есхатологічні мотиви* (9 одиниць або 2,37 %): das Feuer (a, n), das Wasser (a), das Reich, die Hochzeit, der König, der Thron, die Nacht, der Ofen, die Ernte (n);
- 9) *просвітлення* (4 одиниці або 1,06 %): der Atem (a), die Lampe (a, n), das Licht, der Schatz (n);
- 10) *визволення* (3 одиниці або 0,79 %): das Blut, das Brot (a), der Brunnen (n);
- 11) *мир, злагода* (3 одиниці або 0,79 %): der Feigenbaum, die Heuschrecke (a), der Olivenzweig (a, n);
- 12) *(Божа) турбота* (5 одиниць або 1,32 %): der Adler, Flügel (a), der Busen, Lilien, Vögel (n);
- 13) *праведність* (4 одиниці або 1,06 %): die Frucht, die Kleidung, das Licht (a, n), die Lampe (n);
- 14) *суд* (12 одиниць або 3,17): der Adler, das Erdbeben, die Rute, das Schermesser, der Schmied, der Stab, das Wasser (a), die Ernte, das Feuer, die Kelter, die Sichel, der Ofen (n);
- 15) *відчуженість від Бога* (7 одиниць або 1,85 %): die Wüste, der Wein, die Prostituierte (die Hure), die Ehebrecherin (a), die Finsternis (a, n), die Nacht, das Unkraut (n);
- 16) *ідолопоклонство* (4 одиниці або 1,06 %): die Blindheit, der Ehebruch, der Schmied, der Stein (a);
- 17) *наближеність до Бога* (10 одиниць або 2,64 %): der Berg, der Garten, der Gürtel, Hüften, Lenden, der Ton (a), der Stein, das Haus, der Tempel, das Herz (n);
- 18) *Бог* (5 одиниць або 1,32 %): der Töpfer, der Mann (der Ehemann), der Vater, der König, der Schäfer (a);
- 19) *межа* (4 одиниці або 1,06 %): die Tür, das Tor (a), der Tag, die Nacht (n);
- 20) *рабство* (4 одиниці або 1,06 %): das Joch, der Strick (a), der Sklave (der Knecht), der Schuldner (n);
- 21) *очищення* (6 одиниць або 1,58 %): die Asche, der Ofen, das Silber, die Waschung, das Wasser (a), das Feuer (a, n);
- 22) *життя* (9 одиниць або 2,37 %): der Baum (a), der Brunnen, die Lampe, das Licht, die Traube, das Wasser (n), die Quelle, der Fuß, der Weg (a, n);
- 23) *християнський шлях* (5 одиниць або 1,32 %): die Saat, die Ernte, der Weg (a, n), der Turm, der Krieg (n);

- 24) *духовна пожива* (6 одиниць або 1,58 %): der Honig (a), das Brot, die Milch, das Wasser, die Speise, die Weide (a, n);
- 25) *жероб* (2 одиниці або 0,53 %): der Becher (a), der Talent (n);
- 26) *влада* (5 одиниць або 1,32 %): das Horn, die Krone, der Löwe, der Stein (a), der Richter (n);
- 27) *сором* (2 одиниці або 0,53 %): die Asche, die Nacktheit (a);
- 28) *розділення* (4 одиниці або 1,06 %): Körber (a), das Schwert (a, n), das Schleppnetz, die Kluft (n);
- 29) *страждання* (3 одиниці або 0,79 %): der Ofen (a, n), das Feuer, das Zähneknirschen (n);
- 30) *захист* (13 одиниць або 3,43 %): der Adler, der Arm, das Auge, die Stadt (die Burg), der Flügel, die Mauer, der Schatten, der Schoß, der Turm, das Zelt (a), das Schild (a, n), die Hand, Dünger (n);
- 31) *покарання* (7 одиниць або 1,85 %): Dornen, Disteln, die Rute, der Feigenbaum (a), der Blitz, das Feuer (a, n), die Finsternis (n);
- 32) *гріх, гріховність* (6 одиниць або 1,58 %): die Kleidung, der Schlaf, der Rost (a), Dornen (a, n), das Fleisch, die Schuld (n);
- 33) *смерть* (8 одиниць або 2,11 %): Gebeine, das Netz, die Grube (a), die Finsternis, die Erde (n), die Nacht, der Schlaf, der Strick (a, n);
- 34) *спокуса / випробування* (2 одиниці або 0,53 %): der Strick (a, n), die Sonne (n);
- 35) *завершення* (2 одиниці або 0,53 %): die Hochzeit, das Reich (n);
- 36) *Боже слово* (2 одиниці або 0,53 %): das Schwert (a, n), Samen (Samenkörner) (n);
- 37) *віровчення* (8 одиниць або 2,11 %): die Saat (Samen), der Wein, der Schlauch, die Speise, das Brot, das Fleisch, das Blut, das Licht (n);
- 38) *сховище* (4 одиниці або 1,06 %): die Stadt (die Burg, das Schloß), der Flügel (a), das Maßgefäß (der Scheffel, das Lampengestell), das Bett (n);
- 39) *Божий гнів* (2 одиниці або 0,53 %): der Becher, die Rute (a);
- 40) *Боже правління* (7 одиниць або 1,85 %): das Königreich (das Reich) (a, n), das Senfkorn, die Perle, der Sauerteig, das Abendessen (das Festmahl), das Hochzeitsfest, das Haus (n);
- 41) *традиція* (2 одиниці або 0,53 %): das Kleid, der Schlauch (n);
- 42) *воскресіння* (3 одиниці або 0,79 %): das Weizenkorn, die Erde, die Frucht (n).

На основі проведеного дослідження було встановлено, що німецькомовні біблійні параболи та їхні текстові модифікації, представляють різні явища навколишнього світу за допомогою образів, які структурують мислення, активують силу уяви та залучають реципієнта у процес розуміння іносказання.

Загальні спостереження за вищенаведеним образним полем, дозволяють зауважити, що:

1) Хоча окремі слова через можливість різностороннього використання потенційно можуть належати до різних образних варіантів поля, жоден елемент (частковий образ) не зустрічається в усіх прикладах, деякі одиниці можна знайти з більшою регулярністю та ширшим діапазоном вживання, ніж інші. Наприклад, 142 слова використовуються як часткові образи у старозавітніх параболізмах, 157 належать до новозавітніх і 66 є характерними для старо- і новозавітніх іносказань.

2) Усі образні елементи (часткові образи) у біблійній параболі є ключовою складовою її лексичного поля, тому при її інтерпретації за допомогою лексикографічних джерел потрібно залучати ще й тексти, у яких використовуються ці елементи.

3) Основною структурною ланкою для образних варіантів, яка характеризує різні мовні та екстралінгвістичні взаємозв'язки усіх біблійних параболізмів є: а) паратактичний взаємозв'язок "Gott – Mensch" ("Бог" як суддя людей, "людина" – як об'єкт, на який спрямовані дії "Бога"; або зворотний напрямом: позитивне чи негативне ставлення "людини" до "Бога", діяльність якої відбувається "перед Богом та людьми"); б) порівняльний зв'язок "Gott – Mensch" ("Бог" є величнішим за "людину" та її ідоли); в) анти-антропоморфічний зв'язок "Gott –

Mensch" ("Бог" діє не так як "людина"). Ці взаємозв'язки через свою спільну основу мають в образному полі узагальнюючий характер.

Перспективу подальших пошуків вбачаємо у дослідженні функціонування образного поля "Königreich der Himmel" та його складових у німецькомовному публіцистичному тексті.

Література

1. Заполовський М. В. Параболізми як реалізовані біблійні інакомовлення в німецькомовному публіцистичному тексті / М. В. Заполовський // Нова філологія : зб. наук. праць / редкол. : Манакін В. М., Морощкіна Г. Ф. та ін. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. - № 56. – С. 117-120.
2. Левицкий В. В. Лексикология немецкого языка / В. В. Левицкий. – Черновцы : Книги XXI, 2010. – 376 с.
3. Левицкий В. В. Семасиология: монография для молодых исследователей / В. В. Левицкий. – Изд. 2, испр. и дополн. – Винница : Нова Книга, 2012. – 680 с.
4. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.
5. Bally Ch. L'arbitraire du signe. Valeur et signification / Ch. Bally // Franais Moderne 8 / 1940. – pp. 193-206.
6. Cruse A. D., Hundsnurscher F., Job M., Lutzeier P. R. Lexikologie (Lexikology) [Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen] / A. D. Cruse, F. Hundsnurscher, M. Job, P. R. Lutzeier. – Gruyter Verl. (Aufl. 1). – Bd. 1. – Berlin, 2002. – 896 S.
7. Gemünden, von P. Vegetationsmetaphorik im Neuen Testament und seiner Umwelt. Eine Bildfelduntersuchung (Novum Testamentum / Studien Zur Umwelt des NT) / P. von Gemünden. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, 1998. – 440 S.
8. Kettenbach G. Einführung in die Schiffahrtsmetaphorik der Bibel / G. Kettenbach. – Pieterlen : Lang Verlag, 1994. – 538 S.
9. Klauck H. J. Allegorie und Allegorese in synoptischen Gleichnistexten / H. J. Klauck // Neutestamentliche Abhandlungen. – Münster 1978. – 410 S.
10. Kurz G. Metapher, Allegorie, Symbol / G. Kurz. – 3. Auflage. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht Verlag, 1993. – 107 S.
11. Richards I. A. Die Metapher / I. A. Richards // Theorie der Metapher. – Bd. 389. – Darmstadt : WdF. – 1983. – S. 31-52.
12. Schwankl O. Licht und Finsternis. Ein metaphorisches Paradigma in den johanneischen Schriften / O. Schwankl. – Freiburg : Herder Verlag, 1995. – 438 S.
13. Trier J. Aufsätze und Vorträge zur Wortfeldtheorie / J. Trier // hgg. A. van der Leem, O. Reichmann. – Hague-Paris-Mouton, 1973. – 216 S.
14. Trier J. Über Wort- und Begriffsfelder / J. Trier // Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. – Heidelberg : Carl Winter Verlag 1973. – S. 1-38.
15. Weinrich H. Sprache in Texten / H. Weinrich. – Stuttgart : Klett-Cotta Verlag, 1976. – 356 S.
16. Zimmermann R. Geschlechtermetaphorik und Gottesverhältnis. Traditionsgeschichte und Theologie eines Bildfelds in Urchristentum und antiker Umwelt / R. Zimmermann. – Tübingen : Mohr Siebeck Verlag, 2001. – 791 S.